

6. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс. – К.: Альтерпрес, 2004. – 398 с.
7. Masuda Y. The Information society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Washington: World Future Society, 1983 – 171 p.
8. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века [Електронний ресурс] / Т.Фридман. – Режим доступу: http://rubin.do.am/load/politika/fridman_t_ploskij_mir_kratkaja_istorija_xxi_veka/12-1-0-242
9. Матвиенко К. Оцифрованная государственность / К. Матвиенко // Эксперт. Украина. – 2012. – № 15-16. – С.34-37.

УДК 342.84

Поліщук О. С.
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

РОЛЬОВІ ПОЗИЦІЇ ДЕПУТАТІВ ВІД МАЖОРИТАРНИХ ОКРУГІВ І СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ БІЛЬШОСТІ

З позицій політичної антропології досліджуються рольові позиції кандидатів у депутати від мажоритарних округів. Виділяються два ідеальних типи кандидатів: бігмен та намісник вождя. З позицій інституціоналізму раціонального вибору аналізуються стратегії та сценарії формування парламентської більшості в умовах змішаної виборчої системи.

Ключові слова: політична антропологія, інституціоналізм раціонального вибору, бігмен, намісник вождя, парламентська більшість

РОЛЕВЫЕ ПОЗИЦИИ ДЕПУТАТОВ ОТ МАЖОРИТАРНЫХ ОКРУГОВ И СТРАТЕГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРЛАМЕНТСКОГО БОЛЬШИНСТВА

С позиций политической антропологии исследуются ролевые позиции кандидатов в депутаты от мажоритарных округов. Выделяются два идеальных типа кандидатов: бигмен и наместник вождя. С позиций институционализма рационального выбора анализируются стратегии и сценарии формирования парламентского большинства в условиях смешанной избирательной системы.

Ключевые слова: политическая антропология, институционализм рационального выбора, бигмен, наместник вождя, парламентское большинство

THE ROLES OF DEPUTIES ON SINGLE-MEMBER DISTRICTS AND STRATEGIES OF FORMING THE PARLIAMENTARY MAJORITY

The roles of parliamentary candidates in single-member districts are studied from perspective of political anthropology in the article. Two ideal types of candidates – bigman and chief's viceroy – are distinguished. The strategies and scenarios of forming the parliamentary majority within the framework of mixed-member proportional voting are analyzed from perspective of rational choice institutionalism.

Key words: political anthropology, rational choice institutionalism, bigman, chief's viceroy, parliamentary majority.

Однією з найбільш важливих інституційних змін у політичній системі України за останні роки стала заміна пропорційної системи виборів до парламенту змішаною, що об'єднує в собі елементи пропорційної та мажоритарної виборчих систем. На різноманітних публічних майданчиках – наукових і журналістських – виборча система та її реформа найчастіше розглядається з точки зору загальних політичних ефектів (у дусі законів Дюверже), юридичних механізмів і моральних імперативів [1]. У статті ми спробуємо розглянути деякі специфічні політичні ефекти змішаної виборчої системи із залученням двох дослідницьких перспектив: політичної антропології та інституціоналізму раціонального вибору. Політична антропологія дозволить окреслити рольові позиції кандидатів у народні депутати, а інституціоналізм раціонального вибору – розглянути конкретні стратегії депутатів і сценарії розвитку політичних подій при тому чи іншому результаті майбутніх виборів до парламенту.

Рольові позиції кандидатів в депутати від мажоритарних округів.

Найбільшої уваги з нашої точки зору заслуговує саме мажоритарна складова сучасної виборчої системи. Кандидати в депутати від одномандатних виборчих округів найчастіше розглядаються як потенційні захисники інтересів конкретних територій у центральній владі. При цьому вже в процесі виборчої кампанії, на наш погляд, можна розділити дві основні рольові позиції кандидатів від мажоритарних округів. У широкій історичній перспективі ці дві рольові позиції можна пов'язати з так званим непрямым і прямим правлінням [2]. Непряме правління означає, що управління окремими територіями здійснюється місцевими елітами, які реалізують свої владні повноваження на підставі тієї чи іншої угоди з центральною владою. Пряме ж правління передбачає відсутність посередників у вигляді місцевої еліти; окремі території тут управляються ставлениками центральної влади. Історичний процес формування національних держав пов'язаний з переходом від непрямого правління до прямого шляхом приборкання місцевих еліт [3]. У перспективі політичної антропології непрямому правлінню відповідає фігура бігмена, а прямому правлінню – фігура намісника вождя [4]. Як можна окреслити ці два ідеальних типи в

цілому і зокрема в застосуванні до сучасної українського матеріалу? Можна сказати, що бігмени орієнтуються на використання приватних ресурсів, у той час як намісники вождя орієнтуються на використання диференційованого доступу до суспільних (партійних і бюджетних) ресурсів. Влада бігменів заснована на престижі, в той час як влада намісників вождя заснована на авторитеті, пов'язаному з формальним статусом (приналежності до партійних та/або державних структур). Бігмени залежать від власної фракції (в сучасних умовах фракцією можна назвати патронажно-клієнтарну мережу і пов'язаний з нею бізнес), у той час як у вождівствах, навпаки, фракція, членом якої є намісник, залежить від вождя (в сучасних умовах вождями можна назвати лідерів партійних та/або державних структур). Поріг стабільності діяльності бігменів залежить від того, наскільки багато ресурсів можна вилучити у власної фракції на користь населення, тоді як поріг стабільності діяльності намісників вождя залежить від того, наскільки багато ресурсів можна вилучити у населення на користь фракції вождя. Влада бігмена тому виходить з позитивної логіки підтримки населенням самого бігмена, в той час як влада намісника вождя виходить з негативної логіки згоди населення з діями намісників вождя та/або самого вождя. Узагальнюючи, можна сказати, що рольова позиція бігмена – це позиція більш незалежного політичного гравця, який очолює власну фракцію; його успіх залежить від вдалого розподілу ресурсів власної фракції на користь населення, що повертається у вигляді престижу та активної підтримки виборця. Рольова позиція намісника вождя – це позиція більш залежного політичного гравця, який сам є членом підпорядкованої вождю фракції, його успіх залежить від умілого розподілу ресурсів населення на користь фракції, що супроводжується пасивною згодою населення. Необхідно зробити важливе уточнення: тут не йдеться про конкретні передвиборчі технології. Під час передвиборчої кампанії кандидати, які займають позицію намісників вождя, можуть використовувати властиву для бігменів стратегію перерозподілу ресурсів на користь населення з метою отримання підтримки виборців, в той час як кандидати, що займають позицію бігменів, можуть використовувати характерну для намісників вождя стратегію ототожнення з тією чи

іншою формальною позицією (партійною та/або державною структурою) з метою отримання згоди виборців або уникнення тиску з боку місцевої та/або центральної влади. З точки зору ідеальних типів, кандидати, що займають рольову позицію бігмена, заручаються підтримкою свого власного електорату, в той час як кандидати, що займають рольову позицію намісників вождя, заручаються підтримкою електорату тієї політичної сили, яку вони представляють. З нашої точки зору, компроміс влади та опозиції щодо введення змішаної виборчої системи частково пояснюється можливістю залучення до політичної боротьби ресурсів бігменів. При цьому для влади більш затребуваним є характерний для бігменів ресурс активної підтримки, а для опозиції – характерне для бігменів приватне фінансування виборчої кампанії.

Кандидати, які займають і ту й іншу рольову позицію, як правило, балотуються від партій, але при цьому вони по-різному включені в партійні структури. Партії в сучасній Україні багато в чому є формальним фасадом для патронажно-клієнтарних мереж з відповідними форматами рекрутації. В якості загальної характеристики цих форматів рекрутації можна використовувати формулювання М. Афанасьєва, який охарактеризував патронажно-клієнтарні відносини як парадоксальне поєднання особистої залежності і міжперсональної солідарності [5; 6]. Продовжуючи наше розмежування між ідеальними типами рольових позицій кандидатів по мажоритарних округах, можна припустити, що бігмени швидше об'єднуються з партіями на основі солідарності, тоді як намісники вождя – на основі залежності. Для подальшого розмежування форматів рекрутації можна скористатися метафорою т.зв. синьої економіки [7]. Державне управління, як правило, описується як процес розробки, прийняття та реалізації політичних рішень. Однак тут важливо враховувати наявність „відходів” цього процесу і незадіяних на цей момент інструментів його здійснення. В таких умовах – цілком у дусі ідеології синьої економіки – знаходяться агенти, які зацікавлені у використанні цих відходів і незадіяних інструментів. Якщо у якості такого відходу розглядати, наприклад, інформацію, яка накопичується в процесі розробки, прийняття та реалізації політичних рішень, то зацікавленим агентом можна вважати засоби масової інформації,

які отримують цю інформацію в обмін на символічні ресурси. Однак нас цікавлять агенти, описані нами у фігурах бігмена і намісника вождя. В цілому, можна провести таке розділення: бігмени орієнтуються на придбання незадіяних важелів державної влади для захисту інтересів власної фракції, в той час як намісники вождя орієнтовані на придбання соціальних зв'язків (ще одного важливого відходу державного управління) для зміцнення і посилення позицій у фракції, до якої вони належать. У широкій історичній перспективі ці процеси можна описати терміном „захоплення держави” (state capture). Відповідними є і ризики представників цих рольових позицій. В цілому бігмени ризикують своїм бізнесом, а намісники вождя – своїм титулом. Цікавим є і питання ціни співпраці партій з такими політичними акторами. Бігменів можна вважати в якомусь сенсі більш „дешевими” політичними партнерами, тому що вони, здається, є менш амбітними (не претендують на високі посади) і вимагають тільки дотримання домовленостей щодо захисту їх (головним чином, економічних) інтересів. Цікаво, що концепція синьої економіки припускає, що об'єднання підприємств, в якому одне підприємство використовує відходи або незадіяні активи іншого, стимулює технологічні інновації. В нашому прикладі, в якому в якості підприємств постають держава й інші агенти, це правило також діє. При цьому в якості таких інновацій, як правило, виступають різного роду корупційні (в широкому сенсі цього слова) механізми, а передвибірча ситуація є своєрідним вікном можливостей, де кожен зацікавлений агент може запропонувати свою інновацію.

Належність кандидата до тієї чи іншої рольової позиції буде впливати на його дії (і на дії інших агентів по відношенню до нього) в майбутньому парламенті. Ключове значення для характеру майбутнього парламенту, на наш погляд, матиме частка депутатів, які займають позицію бігменів. Якщо депутатів, які займають позицію намісників вождя, можна розглядати швидше як продовження партійного списку (партійна дисципліна в їх випадку має більше значення), то бігменів варто розглядати як більш незалежну політичну силу, яка має т.зв. коаліційний потенціал і потенціал шантажу [8], що може зіграти ключову роль у формуванні парламентської більшості. Однією з ефективних інституційних форм, яка дозволяє депутатам

відстоювати свої інтереси і маневрувати в мінливій політичній кон'юктурі, є депутатська група. В українському парламенті вже існували відносно незалежні об'єднання депутатів-бігменів. Як приклад можна навести депутатську групу „Демократичні ініціативи”, сформовану у Верховній Раді четвертого скликання в червні 2002 р., що об'єднала в своєму складі, головним чином, харківську регіональну еліту. Група „Демократичні ініціативи” в процесі формування парламентської більшості деякий час утримувала вичікувальну позицію і привертала до своїх лав як прихильників пропрезидентської („За єдину Україну”), так і опозиційної політичної сили („Наша Україна”). „Демократичні ініціативи” посилювали свої позиції за рахунок об'єднання з НДП в 2003 р., і депутатською групою „Народовладдя” в 2004 р. Подібні об'єднання брали участь у розподілі парламентських посад. Наприклад, вважається, що на підставі неформальних домовленостей за політичними елітами, котрі представляють харківський регіон, був закріплений пост віце-спікера Верховної Ради. Крім того, подібні об'єднання могли злагоджено співпрацювати з місцевою владою. Група „Демократичні ініціативи” розглядалася як потенційна кадрова та ресурсна база для формування нової політичної партії, що представляє інтереси харківського регіону. Однак цей проект так і не вдалося реалізувати. А. Голобуцький вказує на такі причини цієї невдачі: бізнес в харківському регіоні будувався не в ієрархічній системі, а являв собою конгломерат часто конкуруючих між собою рівнозначних бізнесменів; бізнес у харківському регіоні створювався практично з нуля, на відміну від дніпропетровського та донецького бізнесу, що зростав на використанні природних ресурсів, продажу нафти та газу, приватизації великих радянських підприємств; серед харківських еліт бракувало політиків всеукраїнського масштабу, здатних об'єднати розрізнені ділові та політичні інтереси регіону; харківські еліти пізніше, ніж інші регіональні політичні об'єднання (наприклад, дніпропетровське та донецьке об'єднання) заявили про свої амбіції на українській політичній арені [9]. Мабуть, ці причини можуть стати обмеженнями і в подальших перспективах формування груп незалежних депутатів, які займають позиції бігменів.

Сценарії формування парламентської більшості

Так чи інакше, подібне маневрування депутатів, які займають рольову позицію бігмена, на наш погляд, матиме ключовий вплив на характер майбутнього парламенту, зокрема – на формування більшості. Розглянемо кілька сценаріїв формування парламентської більшості залежно від того чи іншого результату виборів до Верховної Ради. Основним завданням тих партій, що пройшли у парламент, на наш погляд, буде залучення на свій бік депутатів, які займають позицію бігменів. Це залучення здійснюється за рахунок різних стратегій. В. Гельман вказує на дві основні стратегії взаємодії між політичними акторами – кооперації і придушення. Вибір на користь однієї зі стратегій визначається відносною дешевизною її використання в конкретних політичних умовах. Одним із головних політичних умов є розподіл ресурсів між конкуруючими політичними акторами, в якому можна виділити дві основні ситуації: рівний розподіл ресурсів між конкуруючими акторами або ресурсне переважання одного з акторів [10].

1. У випадку, якщо провладні партії наберуть більшість голосів і за партійними списками, і по мажоритарних округах, складається ситуація ресурсного переважання одного політичного актора. Стратегія придушення в даному випадку стає більш дешевою, порівняно зі стратегією кооперації. У політичній науці ця ситуація описується терміном „переможець отримує все”. Найбільш імовірним результатом за таких умов, на наш погляд, є формування стабільної пропрезидентської більшості.

2. У випадку, якщо провладні партії наберуть меншість голосів і за партійними списками, і по мажоритарних округах, складається ситуація щодо рівного розподілу ресурсів між конкуруючими акторами (адміністративний ресурс влади врівноважується парламентським ресурсом опозиції). Стратегія кооперації у такому випадку стає більш дешевою порівняно зі стратегією придушення. Найбільш імовірним результатом в таких умовах, на наш погляд, є формування стабільної опозиційної більшості. Але важливо враховувати, яким чином, ця більшість буде взаємодіяти з президентом і виконавчою владою. З одного боку, описані вище умови заохочують акторів до „гри за правилами”. Дійсно, урівноваження ресурсів конкуруючих акторів і висока ціна придушення змушують владу і опозицію прийняти умови чесної конкуренції –

складається т.зв. демократична ситуація. З іншого боку, враховуючи досить виразне розмежування між владою і опозицією, швидше можна очікувати новий виток політичної кризи в уже знайомому для України форматі конфлікту парламента і президента. Способом вирішення цих конфліктів, як показує український досвід, стає, як правило, узгоджена з опозицією кандидатура прем'єр-міністра [11].

3. У випадку, якщо провладні партії наберуть більшість голосів за партійними списками і меншість голосів по мажоритарних округах, складається ситуація відносного ресурсного переважання одного політичного актора (адміністративний ресурс влади зміцнюється її партійним ресурсом). Ціни стратегій придушення і кооперації будуть змінюватись залежно від політичної кон'юнктури (проти франкціоналізованої політичної сили більш дешевою є стратегія придушення, проти згуртованої – стратегія кооперації). Найбільш імовірним результатом у таких умовах, на наш погляд, буде формування менш стійкої пропрезидентської більшості (стійкість буде залежати від рівня невизначеності), який буде сформований (крім партійного ресурсу) за рахунок депутатів-бігменів, як тих, які проходили у парламент за підтримки провладних партій (найімовірніше, вони будуть залучатися за допомогою стратегії придушення), так і опозиційних партій (найімовірніше, вони залучатимуться за допомогою стратегії кооперації).

4. У випадку, якщо провладні партії наберуть більшість голосів по мажоритарних округах і меншість голосів за партійними списками, то складається ситуація з високим рівнем невизначеності. Стратегія кооперації у такому випадку стає більш дешевою порівняно зі стратегією придушення. Розвиток ситуації, очевидно, буде залежати від того чи іншого ресурсного розподілу. Якщо влада збереже відносне ресурсне переважання, то найбільш вірогідним результатом буде нестабільна пропрезидентська більшість, заснована на т.зв. „картельній угоді”. В. Гельман так описує суть „картельної угоди”: „... домінуючий актор ділиться частиною своїх ресурсів з підлеглими акторами, зберігаючи свій контроль над ключовими ресурсами без обмежень, накладених підлеглими акторами” [10, с. 125]. Картельна угода характеризується униканням конкуренції та активізацією неформальних зв'язків. Дійсно,

як показує досвід української політики, президенти з ослабленим партійним ресурсом – а саме цей факт демонструється меншістю провладних депутатів, що пройшли за партійними списками – змушені йти на компроміси з деякими сегментами опозиції. Однак за умов високого рівня невизначеності, характерного для такого складу парламента, ймовірним є й інший сценарій, а саме – формування нестабільної опозиційної більшості за рахунок депутатів, які займають позицію бігменів, як тих, які проходили у парламент за підтримки опозиційних, так і провладних партій. Ослаблення партійного ресурсу влади може стимулювати останніх зробити вибір на користь опозиції. Найімовірніше, в обох випадках бігмени будуть залучатися за допомогою стратегії кооперації.

На наш погляд, найбільш імовірним є четвертий варіант результату голосування і відповідні йому сценарії формування більшості. При цьому саме інтереси депутатів, які займають позиції бігменів, можуть стати визначальними у формуванні більшості. Політичні партії – основні конкуренти на майбутніх виборах – вже на етапі передвиборчої кампанії в той чи інший спосіб намагаються зменшити внутрішні суперечності, які можуть привести до фракціоналізації в майбутньому парламенті. Однак великі й дисципліновані партії можуть опинитися „в заручниках” у невеликої групи бігменів. За таких умов, депутатські групи бігменів не тільки дозволяють їм ефективно відстоювати власні інтереси, але й мають шанс заявити про свої політичні амбіції і в перспективі – перетворитися на більш серйозний політичний проект (політичну партію).

На наш погляд, четвертий варіант результату голосування може сприяти формуванню більшості в декілька етапів, коли політичні сили будуть об'єднуватися то навколо влади, то навколо опозиції. При цьому формування провладної більшості буде відбуватися за рахунок розподілу ресурсів чинного президента і виконавчої влади (зокрема високих посад у виконавчій владі, як це відбувалося, наприклад, у випадку із співпрацею з С. Тігіпко і П. Порошенком). В ідеологічному сенсі така більшість буде складатися навколо ідеї державотворення (в українських умовах – вибудовування вертикалі влади, концентрації владного ресурсу). Щодо партій, центром такої коаліції буде Партія регіонів, найбільш імовірним партнером – КПУ.

Створення ж опозиційної більшості буде виходити з перспектив опозиції на майбутніх президентських виборах і голосування з ключових питань, які мають відношення до цих виборів (наприклад, голосування з питання імпічменту). В ідеологічному сенсі така більшість буде вибудовуватися навколо ідеї демократії (в українських умовах – конкурентної олігархії, поділу владного ресурсу). Щодо партій, центром такої коаліції буде „Батьківщина”, найбільш ймовірний партнер – ВО „Свобода”.

Таким чином, на наш погляд, одним з основних ефектів повернення до змішаної системи виборів до парламенту, буде зменшення партійного й ідеологічного структурування парламенту. На зміну стратегії партійного будівництва (партійної дисципліни) приходять стратегія формування більшості за рахунок залучення депутатів, обраних по мажоритарних округах. При цьому політекономічна та антропологічна перспектива дозволяє виділити кілька рольових позицій таких депутатів, зокрема ідеальні типи намісника вождя і бігмена. Саме останні, на наш погляд, будуть грати ключову роль в розстановці сил в парламенті. Подальше дослідження в цьому ракурсі, як нам видається, має сконцентруватися на ролі місцевої влади в описаній політичній взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фісун О. Електоральні системи: показники ефективності та варіант для України / О. Фісун, У. Мовчан. – Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: „Питання політології”. – 2012. – № 1007. – С. 45-52.
2. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990-1992 гг. / Ч. Тили. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2009. – 328 с.
3. Derluigian G. Strong chieftaincies out of weak states, or elemental power unbound / G. Derluigian, T. Earle // *Troubled Regions and Failing States: The Clustering and Contagion of Armed Conflicts* / [ed. by K. Harpviken]. – Emerald, 2010. – С. 51-76.
4. Sahlins M. Poor man, reach man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia / M. Sahlins // *Comparative Studies in Society and History*. – 1963. – Vol. 5, № 3. – P. 285-303.
5. Афанасьев М. Клиентелизм: историко-социологический очерк / М. Афанасьев // *Полис*. – 1996. – № 6. – С. 97-108.
6. Афанасьев М. Клиентелизм: историко-социологический очерк (II) / М. Афанасьев // *Полис*. – 1997. – № 1. – С. 157-167.
7. Следзь С. Гюнтер Паули: „Мир нуждается в новой экономической системе – лучшее должно быть самым дешевым” / С. Следзь // *Зеркало недели*. – 2012. – № 24.
8. Лейпхарт А. Конституционный дизайн для расколотых обществ / А. Лейпхарт // *Ойкумена*. – 2009. – Вып. 6. – С. 165-179.
9. Голобуцкий А. „Харьковская группа”: три шага к объединению [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.day.kiev.ua/197260/>
10. Гельман В. Из огня да в польмя? Динамика изменений постсоветских режимов в сравнительной перспективе / В. Гельман // *Ойкумена*. – 2006. – Вып. 4. – С. 119-150.
11. Гельман В. Украина: фрагментированное пространство / В. Гельман // *СССР после распада* / [ред. О. Марганий] – СПб. : „Экономическая школа” ГУ ВШЭ, 2007. – С. 9-76.